

УДК 347.63

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v97.2023.6>*О. В. Горбунова*

ПРЕЗУМПЦІЯ ШЛЮБНОГО МАТЕРИНСТВА, БАТЬКІВСТВА ЗА СІМЕЙНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ДЕЯКИХ КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Постановка проблеми. Питання правових презумпцій активно обговорюється в науковому середовищі, оскільки без презумування окремих фактів вирішення практичних ситуацій іноді стає доволі ускладненим, або й узагалі неможливим. Однією з переваг правових презумпцій є те, що вони сприймаються правовими нормами, в деяких випадках слугують їх логічною основою, перебувають у безпосередньому зв'язку з правосуб'єктністю і юридичними фактами. Ключовою обставиною, яка викликає необхідність існування правових презумпцій, є об'єктивно існуюча неможливість достовірного встановлення деяких юридичних фактів. Тому ми згодні з позицією Р. Д. Ляшенко, яка формулює висновок, що презумпції здійснюють ефективний вплив на суспільні відносини після їх закріплення у нормах права, в результаті узагальнення суспільної практики щодо вирішення життєвих ситуацій. Таким чином, вони набувають формалізованого, загальнообов'язкового характеру, а їх порушення або неправильне використання спричиняє застосування санкцій [1, с. 3].

Варто зазначити, що презумпції - інститут, який достатньо широко використовується в галузевому законодавстві. Однак, частіше за все він має місце у сфері приватного права, нормами якого регламентуються відносини, що безпосередньо зачіпають права, обов'язки та інтереси осіб у сфері сімейних відносин.

З нашої точки зору, важливого значення для з'ясування правової природи та місця правових презумпцій для регулювання будь-якого виду суспільних відносин, є їх поділ за формою здійснення (реалізації). За таким принципом прийнято виділяти легальні та фактичні презумпції. При цьому, легальні презумпції прийнято визначати, як припущення, що закріплені нормами права прямо чи побічно (презумпція батьківства – чоловік, який перебуває у шлюбі з матір'ю дитини, автоматично визначається батьком народженої нею дитини – ст. 122 СК України) [2]. Фактичні презумпції визначаються як припущення, що ґрунтуються на розумних підставах та життєвому досвіді, які не отримали закріплення в нормативно-правових актах, через що не мають юридичного значення. Тому ми приєднуємося до точки зору А. Л. Калінюк, яка стверджує, що, по-перше, правова презумпція – це юридична категорія, самостійний засіб регулювання суспільних відносин; по-друге, правова презумпція - це закріплений законом юридичний обов'язок визнати певний факт (що припускається), поки інше не буде встановлено рішенням компетентного органу; по-третє, правова презумпція формулюється законодавцем і діє як нормативний припис [3, с. 97].

Отже, правові презумпції є невід'ємною частиною механізму правового регулювання суспільних відносин. Не винятком у цьому сенсі є і сімейне право, яке містить як легальні (законні), так і фактичні презумпції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика визначення походження дитини, в тому числі шляхом «шлюбного материнства» та «шлюбного батьківства» активно обговорюється в наукових колах. В числі науковців, які так чи інакше дотичні до питання, що піднімаються в даній науковій розвідці, слід назвати: І. В. Апопій, Л. А. Калінюк, Н. М. Конончук, Т. В. Кузь, К. О. Стопченко, І. О. Гелецьку, О. В. Розгон, Г. В. Чурпіту, О. М. Ганкевич, З. В. Ромоську, М. М. Дякович, С. І. Шимон та б. ін. Не зважаючи на значну кількість праць, деякі аспекти використання презумпцій у сфері сімейно-правових відносин, особливо тих, що пов'язані з учасниками конкретного правовідношення, залишаються малодослідженими.

Мета статті. Розкрити поняття та зміст шлюбного материнства, шлюбного батьківства, як основних правових презумпцій, що діють у сімейному праві. Встановити особливості встановлення материнства, батьківства за законодавством деяких країн Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Свого часу З. В. Ромовська вказувала, що права та обов'язки матері та батька дитини виникають з моменту народження, і будь-якого додаткового документарного підтвердження з боку дружини та чоловіка не потребують [4, с. 77]. Проте, уже в іншому своєму доробку науковиця зазначає, що для виникнення батьківських прав та обов'язків необхідна наявність складного юридичного факту, який включає в себе дві обставини: народження дитини (подія), – або біологічна ознака, і державна реєстрація народження органом державної реєстрації актів цивільного стану (дія), – або юридична ознака [5, с. 293]. Такий висновок цілком відповідає нині чинному сімейному законодавству, в якому чітко вказано, що підставою виникнення батьківських прав та обов'язків є походження дитини від матері та батька, засвідчене у порядку, встановленому законом.

Народження фізичної особи та встановлення її походження належать до актів цивільного стану, що підлягають державній реєстрації (ст. 49 ЦК України, ч. 2 ст. 2 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану»). Як стверджує А. О. Дутко, державна реєстрація в цих випадках є зовнішнім вираженням існування певної обставини та свідчить про виникнення права й одночасно породжує це право, тобто має правовстановлювальний характер [6, с. 102].

Отже, найбільш прийнятним способом визначення походження дитини, є реєстрація її народженням дружиною та чоловіком, які перебувають у зареєстрованому шлюбі. Це правило закріплене ч. 1 ст. 122 СК України: дитина, яка зачата і (або) народжена у шлюбі, вважається такою, що походить від подружжя та складає зміст презумпції шлюбного материнства та шлюбного батьківства.

Варто підкреслити, що чинний СК України не містить таких понять, як материнство, чи батьківство, оскільки вони не є правовими категоріями. Натомість у СК України закріплено право жінки «на материнство» (ст. 49) та право чоловіка «на батьківство» (ст. 50) [2]. Однак, в юридичній літературі визначенню поняття материнства приділена певна увага. Так, на думку В. Ю. Москалюк, материнство – це фізіологічний та соціальний стан жінки з моменту зачаття або (застосування репродуктивних технологій) до смерті дитини або смерті самої матері [7, с. 124-129]. З точки зору В. П. Мироненко, «материнство – це стан жінки,

яка має дитину» [8, с. 186]. Як бачимо, поняття «материнство» включає в себе і фізіологічний стан жінки під час вагітності, і її соціально-правовий статус після народження дитини. Вдалими з точки зору практичної реалізації правової норми про визначення походження дитини від матері, є міркування Ю. В. Драгомирової, яка зазначає, що для встановлення материнства немає ніякого значення сімейний стан жінки. У сімейному законодавстві діє загальний принцип, згідно якого, матір'ю дитини є жінка, яка її народила. Звертайтесь до органу державної реєстрації актів цивільного стану з метою реєстрації народження дитини має право як матір дитини, яка була народжена у шлюбі, а також і мати дитини, яка була народжена поза шлюбом. У випадку, коли дитина була народжена поза шлюбом, походження дитини від матері визначається на підставі документу закладу охорони здоров'я про народження нею дитини [9, с. 57].

Отже, визначення походження дитини від матері (материнство) визначається на підставі факту народження жінкою дитини, що підтверджено довідкою медичного закладу, в якому відбулися пологи. Якщо дитина народилася поза межами медичного закладу, то факт народження жінкою дитини підтверджується свідками (у разі їх присутності) або ж медичними працівниками, які надавали післяпологову медичну допомогу, або лікарем-педіатром (сімейним лікарем), під наглядом якого перебуває новонароджена дитина.

Вважається, що презумпція батьківства – це припущення, що батьком дитини є чоловік, з яким мати дитини перебуває у шлюбі. Науковці вказують, що презумпція батьківства чоловіка поширюється на дітей які: були зачаті й народжені у шлюбі; були зачаті до шлюбу, але народжені у шлюбі; були зачаті до шлюбу або у шлюбі, але народжені до спливу десяти місяців після припинення шлюбу або визнання шлюбу недійсним; народжені до спливу десяти місяців з моменту встановлення режиму окремого проживання подружжя. При цьому, зазначеними фахівцями підкреслено, що презумпція батьківства не поширюється на дитину, яка була народжена до шлюбу, навіть якщо батьком дитини є теперішній чоловік її матері. Він може бути записаний батьком дитини відповідно до ст. 125 СК України. Трапляються випадки, коли жінка в момент зачаття дитини перебувала у шлюбі з одним чоловіком, а в момент народження – з іншим. Виникає конкуренція батьківства, яка чинним сімейним законодавством вирішується на користь чоловіка, у шлюбі з яким жінка народила дитину [10, с. 268]. Це дійсно так, адже відповідно ст. 124 СК України, якщо дитина народилася до спливу десяти місяців від дня припинення шлюбу або визнання шлюбу недійсним, але після реєстрації повторного шлюбу її матері з іншою особою, вважається, що батьком дитини є чоловік її матері у повторному шлюбі [2].

Презумпція, в буквальному сенсі, означає лише припущення настання певного правового результату, а отже, за певних умов, такий результат може виявитися неправомірним. Це означає, що презумпція батьківства може бути спростованою у таких випадках: по-перше, якщо мати дитини, яка перебуває у зареєстрованому шлюбі, під час реєстрації народження заявляє, що її чоловік не є батьком цієї дитини, і через це просить не вказувати його батьком в актовому записі про народження дитини, то її прохання може бути задоволене лише

за наявності спільної заяви самої матері та її чоловіка про невизнання його батьком дитини, а також заяви про визнання батьківства іншої особи та матері дитини; по-друге, у разі конкуренції батьківства батьківство попереднього чоловіка може бути визнане: у добровільному порядку при подачі до органу ДРАЦС спільної заяви попереднього чоловіка та чоловіка у повторному шлюбі; у примусовому порядку за наявності судового рішення про визнання батьківства попереднього чоловіка; по-третє, за ст. 129 СК України, особа, яка вважає себе батьком дитини, народженої жінкою, котра в момент зачаття або народження дитини перебувала у шлюбі з іншим чоловіком, має право пред'явити до її чоловіка, якщо він записаний батьком дитини, позов про визнання свого батьківства [10, с. 270].

Завершуючи загальну характеристику визначення походження дитини від осіб, які перебувають у шлюбі за сімейним законодавством України, наведемо вислів молодих науковців, які роблять висновок, що презумпція шлюбного батьківства надає певні "юридичні пільги" як матері, так і батькові дитини: дружина не зобов'язана доводити батьківство чоловіка; чоловік має право вимагати реєстрації себе батьком дитини [11, с. 61]. Також нам імпонує позиція Н. М. Конончук з приводу того, що презумпція шлюбного батьківства є правовим інструментом охорони інтересів матері та дитини і слугує також інтересам чоловіка, надаючи йому право вимагати реєстрації себе батьком [12, с. 16].

Щодо європейського досвіду визначення походження дитини, необхідно звернути увагу на наступні аспекти.

Як і в українському законодавстві, у країнах Європейського Союзу також діє презумпція материнства «*Mater semper certa est*», що означає: «Мати завжди достеменно відома». Підтвердженням походження дитини від матері є, зазвичай, документи медичного закладу, в якому дитина народилася, а при народженні поза медичним закладом – медичні та інші документи, або ж покази свідків [13, с. 153]. Разом з тим, не всі науковці притримуються такої позиції. На думку Л. В. Красицької, з 1978 року, коли перша дитина була зачата за методикою *in-vitro*, принцип «*Mater semper certa est*» вже не може бути застосований у всіх без винятку випадках, оскільки в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій у дитини може бути як генетична, так і «природна» мати, які є різними людьми [14, с. 174].

Ми вважаємо, що все ж таки загальне правило про «шлюбне материнство, батьківство» повинно бути збережено у разі співвідношення біологічного, і соціального батьківства, навіть при застосуванні допоміжних репродуктивних технологій, особливо, коли біологічний матеріал належить обом із подружжя. Тобто, норма про запис подружжя батьками дитини повинна бути дотримана у всіх випадках без жодних винятків і застережень.

Однак, варто також зауважити, що європейська правова доктрина у сфері встановлення походження дітей через соціальні зміни, які відбуваються в ряді європейських країн, дещо змінили існуючу концепцію. Так, наприклад, до Німецького цивільного уложення (Цивільний кодекс Німеччини) було введено новий параграф - § 1 571 *Mutterschaft* («материнство»), згідно з яким «Мати дитини – це жінка,

яка її народила». До того ж, дане законодавче положення не може бути змінено згодою сторін [15]. З нашої точки зору, такі зміни пояснюються просто: Німеччина концептуально не сприймає будь-якого виду сурогатного материнства, і такі законодавчі нововведення є цілком прийнятними для цієї країни.

Що стосується презумпції батьківства, то в Німеччині ймовірний батько може добровільно визнати своє батьківство і бути зареєстрованим як такий в уповноважених адміністративних органах держави. Тобто, особа, яка претендує на батьківство, повинна подати односторонню заяву до відповідних органів реєстрації, в якій зазначити про визнання свого батьківства щодо дитини з відповідним клопотанням записати його батьком в свідоцтві про народження дитини (п. 2 § 1592, § 1594–1598 НЦУ). Слід також вказати, що в німецькому праві, визнання батьківства віком дитини не обмежено, і може мати місце навіть після досягнення дитиною повноліття. Також батько може визнати дитину й після її смерті [15]. Майже аналогічні правила щодо встановлення батьківства закріплені і в Цивільному кодексі Франції [16].

На відміну від законодавства Німеччини та Франції, у Польщі для визнання батьківства необхідно мати згоду матері, яку вона може подати протягом трьох місяців від дати подання чоловіком заяви про визнання себе батьком дитини (ст. 73 § 1 КСО). У разі, якщо мати не має батьківських прав, для визнання батьківства додатково необхідна згода дитини. Заява про визнання батьківства подається публічно, тобто в присутності нотаріуса або працівника органу реєстрації актів цивільного стану (п. 1 § 44 Закону про цивільний стан), які зобов'язаний пояснити правові наслідки подання такої заяви (§ 2 ст. 73 КСО). Для дотримання цієї форми достатнім є подання заяви до сімейного суду (§ 180 Закону про судочинство у сімейних справах і у справах добровільної підсудності). Специфіка даної категорії відносин не дозволяє подання заяви через представника, оскільки вона (заява про визнання батьківства) впливає на юридичний статус дитини і мають особливий характер і юридичну силу [17].

Як бачимо, застосування «презумпції шлюбного материнства та батьківства», в однаковій мірі має місце, як в українському сімейному праві, так і праві переважної частини країн Європейського Союзу. Тобто, на рівні закону закріплене загальне правило, відповідно до якого визначення походження дитини від осіб, які перебувають у шлюбі, здійснюється без додаткових процедур та доведення у будь-який спосіб свого материнства, батьківства.

Висновки. 1. Презумпція шлюбного материнства, батьківства – це такий правовий стан подружжя, який передбачає автоматичне виникнення у них батьківських прав та обов'язків у разі народження у них дитини у період шлюбу (або інші періоди, визначенні нормами СК України) з обов'язковою реєстрацією народження дитини у порядку та строки, встановленні чинним законодавством.

2. Презумпція шлюбного материнства, батьківства не виключає можливості оспорування материнства, батьківства, якщо буде доведено відсутність кровного споріднення або інші фактори, що виключають материнство, батьківство дружини та чоловіка, запис про материнство, батьківство яких внесено органами державної реєстрації актів цивільного стану до Книги реєстрації народжень.

Література

1. Ляшенко Р.Д. Презумпції у праві: питання теорії і практики. Дисертація на канд..юрид.наук. НАНУ Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Київ : 2011. 234 с.
2. Сімейний кодекс України від 10.01.2001 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст. 135.
3. Калінюк А. Л. Відповідальність вітчима, мачухи як презумпція сімейного права. *Актуальні проблеми держави та права*. 2020. № 86. С. 95–100.
4. Ромовська З.В. Права та обов'язки батьків. Львів : Вища школа. 1975. 148 с.
5. Ромовська З. В. Українське сімейне право : підручник. Київ : Правова єдність, 2009. 500 с.
6. Дутко А.О. Загальна характеристика правовідносин батьків і дітей. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2015. № 827. С. 99-102.
7. Москалюк В. М. Право на материнство (батьківство) за Сімейним кодексом України. *Наукові засади та практика застосування нового Сімейного кодексу України: Збірник наукових праць за матеріалами круглого столу*, м. Київ, 25 травня 2006 року. Харків : Ксилон. 2007. С. 124–129.
8. Мироненко В. П. Охорона сім'ї, материнства, дитинства – основа удосконалення шлюбно-сімейного законодавства України. *Українське право*. 1998. № 1. С. 181-187.
9. Драгомирова Ю.В. Право на материнство та батьківство як особисті немайнові права подружжя. *Часопис цивілістики*. 2016. Вип. 21. С. 56-59.
10. Сімейне право України. Підручник. За ред. А.О. Дутко. ЛДУВС. Львів. 2018. 480 с.
11. Кензір Т., Керімова А. Правові аспекти оспорування батьківства (материнства) за сімейним законодавством України. Розвиток освіти, гауки, економіки в умовах інтеграційних процесів. Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 20 квітня 2017). Вінниця : ВННІУ ТНЕУ. 2017. Т. II. Ч. 3. С. 60-61.
12. Конончук Н.М. Презумпція шлюбного походження дитини за сімейним законодавством України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 6-2. Т. 2. С. 16-19.
13. Кузь Т.В. Адміністративно-правове забезпечення процесу встановлення (визнання) батьківства в Україні та державах – членах ЄС: порівняльно-правовий аспект. *Право і суспільство*. 2022. № 2. С. 150-157.
14. Красицька Л. В. Визначення походження дитини від матері. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2017. № 3 (78). С. 172–180.
15. Wudarski A. Aktuelle Fragen des Familienrechts in Deutschland und in Polen im europäischen Kontext. Deutschland und Polen in der europäischen Rechtsgemeinschaft / ed. Ch. v. Bar, A. Wudarski. München. 2012. 615 s.
16. Цивільний кодекс Франції (Кодекс Наполеона). Практичний посібник. За ред. В.М. Захватаєва. Київ : Алерта. 2016. 1156 с.
17. Schwab D. Abstammungsklung – leicht gemacht Oder: Neuer Dialog in der Familie. Die Zeitschrift für das gesamte Familienrecht. 2008, S. 23–27. 13. System prawa prywatnego. Prawo rodzinne i opieku cze / red. T. Smyczy ski. Warszawa, 2011. T. 12. 940 s.

Анотація

Горбунова О. В. Презумпція шлюбного материнства, батьківства за сімейним законодавством України та деяких країн Європейського Союзу. – Стаття.

В статті розглянуто питання, пов'язані із визначенням походження дитини за сімейним законодавством України та законодавством деяких країн Європейського Союзу шляхом застосування презумпції шлюбного материнства та шлюбного батьківства.

На міжнародному та національних рівнях закріплено ключове право дитини – знати своїх батьків, володіти інформацією про своє походження, про генетичних родичів та родину в цілому. Тому проблематика визначення походження дитини, в тому числі за допомогою презумпції шлюбного материнства, батьківства завжди зберігає свою актуальність, що певною мірою підтверджується судовою практикою про встановлення, оспорування материнства, батьківства.

Наголошено, що визначення походження дитини від матері (материнство) визначається на підставі факту народження нею дитини, що підтверджено довідкою медичного закладу, в якому відбулися пологи. Якщо дитина народилася поза межами медичного закладу, то факт народження жінкою дитини підтверджується свідками або ж медичними працівниками, які надавали післяпологову медичну допомогу. Обґрунтовано, що презумпція батьківства чоловіка поширюється на дітей які:

були зачаті й народжені у шлюбі; були зачаті до шлюбу, але народжені у шлюбі; були зачаті до шлюбу або у шлюбі, але народжені до спливу десяти місяців після припинення шлюбу або визнання шлюбу недійсним; народжені до спливу десяти місяців з моменту встановлення режиму окремого проживання подружжя.

Результатом дослідження стали наступні висновки автора: по-перше, презумпція шлюбного материнства, батьківства – це такий правовий стан подружжя, який передбачає автоматичне виникнення батьківських прав та обов'язків у разі народження у них дитини у період шлюбу (або інші періоди, визначені нормами СК України, з обов'язковою реєстрацією народження дитини, у порядку та строки, встановлені чинним законодавством; по-друге, презумпція шлюбного материнства, батьківства не виключає можливості оспорування материнства, батьківства, якщо буде доведено відсутність кровного споріднення або інші фактори, що виключають материнство, батьківство дружини та чоловіка, запис про материнство, батьківство яких внесено органами державної реєстрації актів цивільного стану до Книги реєстрації народжень. Здійснено аналіз застосування презумпції материнства, батьківства в законодавстві Німеччини, Франції, Польщі.

Ключові слова: презумпція, шлюбне материнство, шлюбне батьківство, право на материнство, право на батьківство, визначення походження дитини, конкуренція батьківства.

Summary

Gorbunova O. V. Presumption of marital motherhood, parenthood under the family legislation of Ukraine and some countries of the European Union. – Article.

The article was examined issues related to determining the origin of a child through the existence in the family legislation of Ukraine and in the legislation of some European Union countries of the so-called presumptions of marital motherhood and paternity.

At the international and national levels, the key right of the child is established - to know his parents, to have information about his origin, about genetic relatives and the family as a whole. Therefore, the problem of determining the origin of a child, including with the help of the presumption of marital motherhood and paternity, always remains relevant, which to some extent is confirmed by judicial practice on establishing and contesting maternity and paternity.

It is emphasized that the determination of the origin of the child from the mother (maternity) is determined on the basis of the fact that she gave birth to the child, which is confirmed by a certificate from the medical institution where the birth took place. If the child was born outside the boundaries of a medical institution, then the fact of the woman's birth of the child is confirmed by witnesses or by medical workers who provided postpartum medical care. It is justified that the presumption of paternity of the husband extends to children who: were conceived and born in marriage; were conceived before marriage, but born in marriage; were conceived before marriage or in marriage, but were born before the expiration of ten months after the termination of the marriage or the declaration of invalidity of the marriage; born before the expiration of ten months from the moment of establishment of the regime of separate residence of the spouses.

The result of the research was the following conclusions of the author: firstly, the presumption of marital motherhood, paternity is such a legal status of spouses that provides for the automatic emergence of parental rights and responsibilities in the event of the birth of a child during the period of marriage (or other periods, defined by the norms of the Family Code of Ukraine) with mandatory registration of the birth of a child in accordance with the procedure and terms established by the current legislation; secondly, the presumption of matrimonial maternity, paternity does not exclude the possibility of contesting maternity, paternity, if it is proven that there is no blood relationship or other factors that exclude maternity, paternity of the wife and husband, a record of maternity, the paternity of which is entered by the state registration of civil status acts in Birth registration books.

Key words: presumption, marital motherhood, marital parentage, the right to motherhood, the right to parentage, determination of the child's origin, competition of parentage.